

УДК 327(5-191.2):355.01(47+57)"1991/1996"
DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(54\).2026.355373](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(54).2026.355373)

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР: ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІМПЕРСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНУ (1991 – 1996)

Іван Циганок

аспірант кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна
E-mail: ivan.tsyhanok@uzhnu.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0000-9787-3438>

У статті досліджено процес формування Центральної Азії (ЦА) як окремого геополітичного регіону в умовах розпаду СРСР та початкового етапу державотворення незалежних республік у 1991 – 1996 рр. Основну увагу зосереджено на впливі імперсько-радянської спадщини на політичну, економічну та військово-безпекову трансформацію Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану й Туркменістану. Показано, що становлення нових держав відбувалося в умовах збереження структурної залежності від колишнього центру, що проявлялося у кадрових, інституційних і військово-інфраструктурних зв'язках. Проаналізовано еволюцію зовнішньополітичних пріоритетів Російської Федерації початку 90-х рр. та її обмежену регіональну активність на тлі західноцентричної орієнтації дипломатії. Розкрито особливості формування національних збройних сил держав ЦА на основі радянської військової спадщини, а також асиметричний характер їх трансформації, що супроводжувався скороченням озброєнь і концентрацією стратегічних ресурсів у Росії. Окрему увагу приділено процесам ядерного роззброєння, інституційному оформленню механізмів колективної безпеки та варіативності моделей військово-політичної адаптації в регіоні. Доведено, що ранній пострадянський період слід розглядати як етап інституційної перебудови колишньої імперської системи, а не її повного розриву, що значною мірою визначило подальшу еволюцію безпекових стратегій держав ЦА. Визначено, військово-політична трансформація в азійських країнах пострадянського простору у 1991 – 1996 рр. відбувалася шляхом інституційної перебудови мілітарної системи та її часткового відтворення в новому форматі. Сформований у цей історичний період високий рівень структурної залежності від російської військово-політичної спадщини визначив подальшу еволюцію безпекових моделей і зовнішньополітичних стратегій держав регіону.

Ключові слова: Центральна Азія, розпад СРСР, пострадянський простір, військово-політична трансформація, імперська спадщина, національні збройні сили, Російська Федерація, ядерне роззброєння, безпекова політика, геополітика.

Постановка проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених державотворенню в країнах Центральної Азії після розпаду СРСР, ранній етап їхньої військово-політичної трансформації досі здебільшого розглядається фрагментарно, або в межах національних історій, або через призму загальної пострадянської дезінтеграції. Натомість питання про те, якою мірою імперсько-радянська інституційна спадщина визначила характер формування збройних сил, безпекових моделей і зовнішньополітичних орієнтирів держав регіону у 1991 – 1996 рр., потребує системного узагальнення.

Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з тим, що саме в цей період були закладені базові параметри військово-інституційного розвитку ЦА, сформовано первинні механізми безпекової координації та визначено співвідношення між національним суверенітетом і збереженням зовнішнього впливу. Осмислення цих процесів є важливим для розуміння витоків сучасних безпекових моделей регіону та їхньої історичної обумовленості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна історіографія Центральної Азії характеризується значним тематичним різноманіттям і поступовим переходом до комплексного аналізу регіону, однак зберігає фрагментарність у висвітленні раннього

пострадянського періоду.

Зокрема, у праці Є. Бевзюка та О. Котляра [Бевзюк, Котляр, 2023] обґрунтовано важливу концепцію формування регіональної безпекової парадигми в просторі Західної Євразії, що дозволяє розглядати ЦА як частину ширшої системи міжнародної безпеки. Дослідження А. Бульвінського [Бульвінський, 2021] робить вагомий внесок у розуміння регіональних безпекових процесів через аналіз політики щодо Таджикистану, акцентуючи роль зовнішніх акторів у стабілізації регіону. У монографії «Історичні основи зовнішньополітичного курсу пострадянських країн», за редакцією А. Бульвінського [Історичні основи, 2023], узагальнено історичні засади формування зовнішньополітичних курсів пострадянських держав, що формує важливе теоретичне підґрунтя для аналізу їх подальшої еволюції.

Робота А. Гольцова [Гольцов, 2024] розкриває особливості формування геополітичного порядку в ЦА, підкреслюючи роль регіону у глобальних трансформаційних процесах. Подібну проблематику розвиває А. Парфіненко [Парфіненко, 2022], який обґрунтовує геостратегічне значення регіону в умовах сучасного міжнародного протистояння. Дослідження О. Деменка [Деменко, 2022] зосереджене на внутрішніх трансформаціях Казахстану, що дозволяє

глибше зрозуміти соціально-економічні передумови державотворення.

Інституційний вимір представлений у роботі Н. Микитчук [Микитчук, 2022], де проаналізовано участь країн ЦА в міжнародних організаціях і механізмах колективної безпеки. Водночас дослідження В. Константинової [Константинова, 2021] та аналітична доповідь «Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну» за редакцією О. Александрова і М. Паламарчука [Держави Центральної Азії, 2024], є цінними з огляду на аналіз сучасної геополітичної конкуренції та її значення для України.

Разом з тим, попри наявні напрацювання, у дослідженнях переважає орієнтація на сучасний етап розвитку регіону або окремі аспекти його функціонування. Недостатньо дослідженими залишаються питання ранньої пострадянської трансформації (1991 – 1996 рр.), зокрема механізми розподілу військової спадщини СРСР, формування національних збройних сил, а також вплив імперської інерції на становлення безпекових систем регіону.

Отже, актуальним завданням для українських дослідників є комплексне вивчення початкового етапу трансформації ЦА із поєднанням історичного, військово-політичного та геополітичного підходів. Перспективним напрямом є також аналіз асиметрії розподілу військового потенціалу між пострадянськими державами, ролі зовнішніх акторів та впливу цих процесів на формування сучасної регіональної архітектури безпеки, що має безпосереднє значення для зовнішньополітичної стратегії України.

Мета статті полягає у комплексному аналізі процесу військово-політичної трансформації держав ЦА в перші роки після розпаду СРСР (1991 – 1996 рр.) крізь призму впливу імперсько-радянської інституційної спадщини на формування їхніх безпекових моделей, національних збройних сил і зовнішньополітичних орієнтирів.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- проаналізувати формування ЦА як геополітичного регіону в умовах розпаду СРСР;
- з'ясувати вплив імперсько-радянської спадщини на становлення військово-безпекових інститутів нових держав;
- дослідити процес формування національних збройних сил і особливості військово-політичної трансформації регіону у 1991 – 1996 рр.;
- охарактеризувати роль РФ у формуванні ранньої безпекової архітектури ЦА.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР ЦА постала як новий геополітичний регіон, що відразу опинився у фокусі уваги провідних міжнародних акторів у зв'язку з появою на політичній мапі світу незалежних держав – Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану та Туркменістану. Їх становлення сформувало якісно нову політичну реальність у центрі Євразії. Природні ресурси регіону, його транзитний потенціал і стратегічне розташування зумовили активізацію інтересу з боку зовнішніх сил. До політичного та економічного впливу в регіоні

передусім прагнули Росія, США та КНР. Водночас Європейський Союз у перші роки після розпаду СРСР не відіграв помітної ролі в центральназійських процесах, поступово формуючи власний підхід до регіону.

Традиційно ЦА була сферою інтересів Росії. Це було зумовлено спільною історичною спадщиною, адже народи регіону з другої половини XIX ст. до 1991 р., тобто понад століття, перебували у складі спочатку Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу, що сформувало стійкі політичні та економічні зв'язки.

Така історична пов'язаність об'єктивно зумовлювала збереження значного російського впливу в регіоні й після здобуття державами ЦА незалежності. Водночас на початку 90-х рр. цей імперський потенціал не був повною мірою реалізований у вигляді цілісної та послідовної регіонально-переферійної політики. Значною мірою це пояснювалося особливостями зовнішньополітичного курсу РФ періоду президентства Б. Єльцина та діяльністю міністра закордонних справ А. Козирєва. У цей час російська дипломатія була зосереджена передусім на налагодженні відносин зі Сполученими Штатами та країнами Західної Європи. Характер цієї орієнтації відображала програмна заява А. Козирєва про те, що «Сполучені Штати і Росія приречені бути партнерами. Якщо ми зможемо працювати разом, не існує такої проблеми у світі, яку неможливо було б вирішити» [Kozyrev, 1994].

Таким чином, логічним є звернення до нормативних документів, у яких були зафіксовані реальні пріоритети російської дипломатії початку 90-х рр., адже саме вони дають змогу простежити трансформацію декларованих політичних орієнтирів у концептуально оформлену зовнішньополітичну стратегію держави. У цьому контексті особливого значення набувають програмні акти, що відображали ієрархію зовнішньополітичних інтересів РФ на етапі становлення її нової державності.

Російська концентрація на західному векторі дипломатії простежується та підтверджується саме в документах того часу. Зокрема, в «Основних положеннях концепції зовнішньої політики Російської Федерації» (1993) пострадянський простір ще не був чітко визначений як окрема зона пріоритетних інтересів. Поняття «ближнє зарубіжжя», що згодом стало одним із ключових у російській зовнішньополітичній риторичі, лише формувалося в політичному дискурсі та отримало практичне закріплення в указі Президента РФ «Стратегічний курс Росії щодо держав – учасниць СНД» (1995), а остаточно інституціоналізувалося Путіним в «Концепції зовнішньої політики Російської Федерації» (2000).

Як бачимо, на початку 1990-х рр. держави ЦА ще не сприймалися Москвою як пріоритетна геополітична зона. Показовим прикладом такого характеру російської політики, зорієнтованої передусім на вирішення стратегічних питань у вузькому колі ключових слов'янських республік і без залучення ширшого пострадянського простору, стала сама процедура розпаду СРСР. 8 грудня 1991 р. у резиденції Віскулі (Білорусь) для підписання Біловезьких угод

зібралися керівники трьох союзних республік - Б. Єльцин, Л. Кравчук і С. Шушкевич. Симптоматично, що представники центральноазійських республік фактично були усунені від участі в цій зустрічі (за винятком Н. Назарбаєва, який на той момент не був залучений до переговорного процесу), унаслідок чого рішення про припинення існування СРСР і створення СНД було ухвалено без попереднього системного діалогу.

У відповідь 13 грудня 1991 р. в Ашхабаді відбулася консультативна зустріч лідерів центральноазійських республік – І. Карімова, А. Акаєва, Р. Набієва, Н. Назарбаєва, С. Ніязова. Учасники наголосили на прагненні долучитися до визначення подальшого формату міждержавних відносин на пострадянському просторі та зазначили, що «Мінська ініціатива щодо створення СНД має позитивний характер, однак сама угода стала для нас несподіванкою» [Заявление глав среднеазиатских республик СССР, 1991].

Таким чином, реакція центральноазійських республік на Біловезькі домовленості засвідчила їхню фактичну відстороненість від ухвалення ключових рішень щодо трансформації пострадянського простору, що відображало глибшу модель периферійного сприйняття регіону в системі зовнішньополітичних пріоритетів Москви.

Події початку 1990-х рр. засвідчили не лише політичну дистанційованість Москви від регіону, а й глибшу структурну інерцію імперсько-радянського бачення ЦА як периферії. Це значною мірою було зумовлено західноцентричною спрямованістю політики Єльцина. У 1991 – 1993 рр. він здійснив кілька офіційних візитів до США (близько чотирьох), Німеччини (близько трьох), а також до Франції та Великої Британії, що засвідчувало пріоритетність налагодження політичного діалогу із провідними державами Заходу. Натомість контакти з країнами ЦА мали епізодичний характер і обмежувалися переважно участю у двох ключових багатосторонніх зустрічах – в Алма-Аті (1991) та Ташкенті (1992), пов'язаних із інституційним оформленням СНД і системи колективної безпеки. Це свідчить про те, що на початку 90-х рр. регіон ще не розглядався Москвою як самостійний пріоритет зовнішньої політики.

Отже, дистанціювання Кремля від активної регіональної політики на початку 1990-х рр. виглядало як відхід від усталеної моделі центру-периферії, у межах якої ЦА тривалий час функціонувала як залежний простір. Для розуміння витоків такої структурної залежності доцільно звернутися до її історичних основ, закладених ще в імперський і радянський періоди.

Щоб пояснити інерційний характер такого периферійного сприйняття регіону, доцільно коротко окреслити демографічні, економічні та військово-інституційні підвалини залежності, сформовані в імперський і радянський періоди. Упродовж імперського та радянського періодів ЦА формувалася як залежна демографічна й економічна периферія Росії. Показовим є приклад Казахстану, де під впливом міграційної політики частка корінного населення зменшилася з близько 81 % наприкінці XIX ст. до приблизно 30 % у середині XX ст. [Tolesh, 2012, p. X.]

Господарський комплекс регіону будувався на засадах сировинно-аграрної спеціалізації та монокультурної моделі виробництва: ЦА забезпечувала до 30 % урану [Pan, 2023] та до 90 % виробництва бавовни в СРСР [Facts and Details, 2016]. За такої структури регіон виконував роль ресурсної бази, тоді як переробні галузі та управлінські функції концентрувалися поза його межами. Загалом залежність регіону не обмежувалася демографічною та економічною сферами, а поширювалася й на військово-безпекову систему, що особливо гостро проявилася після розпаду СРСР.

Подібна залежність простежувалася й у військовій сфері: після 1991 р. молоді держави зіткнулися з гострим браком власних національних кадрів. Це було зумовлено етнічною структурою радянських збройних сил, у якій на момент розпаду СРСР близько 69,2 % військовослужбовців становили представники слов'янських народів (росіяни, українці, білоруси), тоді як частка вихідців із тюркських мусульманських республік сягала лише близько 20 %, що істотно обмежувало кадрову базу для формування національних армій у регіоні [Anisin, 2022].

Найбільш показовою була ситуація в Казахстані, де на момент здобуття незалежності дислокувалося близько 200 тис. військовослужбовців колишньої Радянської армії. Формування національних збройних сил відбувалося в умовах гострого кадрового дефіциту: 97 % офіцерського корпусу становили етнічні росіяни, а на дійсній службі залишалося лише близько 3000 офіцерів у званнях від лейтенанта до генерала, чого було недостатньо навіть для укомплектування однієї дивізії через невідповідність звань і спеціальностей.

Серед цих офіцерів не було жодного казах-генерала, який обіймав би командні посади рівня дивізії, армії чи військового округу; полковників налічувалося лише близько 50, переважно на допоміжних посадах. До 1 грудня 1990 р. у радянських військових інститутах і академіях навчалося лише 99 казахських офіцерів. Водночас у Казахстані функціонували лише три військові підготовчі училища, дві військові середні школи та два вищі військові навчальні заклади - Алматинське вище загальновійськове командне училище (6 казахів серед викладачів і 84 із 1000 курсантів) і Академія прикордонної служби [GlobalSecurity.org].

У 1992 – 1995 рр. масовий відтік кадрів призвів до критичного скорочення офіцерського корпусу, що фактично позбавило країну достатньої кількості підготовлених військових спеціалістів і суттєво ускладнило процес формування національної армії.

Таким чином, Казахстан успадкував не лише значний військовий потенціал, але й глибоку структурну залежність від радянської кадрової системи, що зумовило асиметрію між матеріальними ресурсами та кадровими можливостями й стало одним із ключових викликів у процесі становлення національних збройних сил у перші роки незалежності.

Утім, кадровий дефіцит був лише одним із проявів ширшої військово-інституційної спадщини, що дісталася новим державам після розпаду СРСР. У 1991 – 1996 рр. її трансформація відбувалася

нерівномірно та за різними траєкторіями, а найчутливішим аспектом стало питання контролю над ядерним потенціалом. За узагальненими оцінками міжнародних експертних центрів, новоутворені незалежні держави колишнього СРСР успадкували понад 3000 стратегічних ядерних боєзарядів і не менше 3000 одиниць тактичної ядерної зброї [Reif, 2020].

Перспектива розповзання ядерної зброї викликала занепокоєння з боку правлячих американських еліт. Саме тому США разом із Росією зосередилися на встановленні контролю над радянським ядерним арсеналом, залучивши до процесу ядерного роззброєння Білорусь, Казахстан і Україну. Первинну міждержавну рамку врегулювання питань стратегічних сил і контролю над ядерним компонентом зафіксувала Алматинська декларація (21 грудня 1991 р.), яка передбачала збереження «союзного командування військово-стратегічними силами» та «єдиного контролю над ядерною зброєю» [The Alma-Ata Declaration, 1991]. Додаткові інституційні умови безпекової координації на пострадянському просторі були закріплені Договором про колективну безпеку, який був підписаний у Ташкенті 15 травня 1992 р.

Лісабонський протокол 1992 р. інтегрував ці держави до режиму СТАРТ-I та закріпив їхню відмову від ядерної зброї з подальшим приєднанням до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. На нашу думку, зазначений процес відобразив селективний підхід Заходу до пострадянського простору: пріоритет надавався забезпеченню режиму нерозповсюдження, тоді як питання довгострокової політичної та безпекової стабілізації регіону, зокрема держав ЦА, залишалися другорядними. Подальший розвиток подій, зокрема новий етап російської агресії проти України, продемонстрував обмеженість такого підходу та його стратегічну недалекоглядність у контексті ядерного роззброєння колишніх радянських республік.

Найбільш документально зафіксованою серед держав регіону стала трансформація ядерного стратегічного сегмента у Казахстані, що відображає масштаб і послідовність процесу демонтажу радянської військової інфраструктури. Як підкреслював Назарбаєв, після розпаду СРСР Казахстан «успадкував четвертий за величиною ядерний потенціал у світі» [Nazarbayev, 2012], що відображало масштаб військової спадщини радянської системи. У фінальному протоколі про виведення Стратегічних ракетних військ РФ, підписаному 19 серпня 1996 р. в Алмати, зазначено, що з грудня 1994 р. на території країни було розформовано 16 ракетних полків, до Росії вивезено 898 ядерних боєзарядів і 98 міжконтинентальних балістичних ракет, а також понад 18 тис. т компонентів ракетного палива; водночас демонтовано 104 бойові шахтні пускові установки для ракет типу SS-18 і дві навчальні шахти [Kazakhstan Missile Chronology, 2011]. Ці заходи засвідчили не лише технічне виконання міжнародних зобов'язань у сфері ядерного роззброєння, а й поступову втрату Казахстаном статусу території розміщення стратегічних сил колишнього СРСР. Ядерне роззброєння Казахстану мало не лише безпековий, а й геополітичний вимір. У результаті Москва консолідувала контроль над значною

частиною колишнього радянського ядерного потенціалу, а процес нерозповсюдження водночас сприяв як встановленню російської ядерної монополії, так і посиленню її стратегічних позицій.

Ядерний компонент був лише одним із вимірів загальних трансформацій. У військово-інституційній площині держави ЦА формували власні збройні сили на основі радянської спадщини. У цьому контексті логічним продовженням трансформаційних процесів стала перебудова конвенційного сегмента, яка відбувалася паралельно з ядерним роззброєнням.

Треба підкреслити, що значний обсяг конвенційного озброєння, що залишився на території Казахстану після розпаду СРСР, не був інтегрований до структури національної армії та підлягав скороченню. На початку 1990-х рр. республіка успадкувала значні запаси бронетехніки, артилерії та авіації. Водночас чисельність Збройних сил Казахстану в середині десятиліття становила близько 80–90 тис. осіб, що не відповідало масштабам успадкованого важкого озброєння [Kazakhstan – Army Equipment, 2016].

Крім того, військову політику Алма-Ати обмежували міжнародні зобов'язання, пов'язані з Договором про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, 1990) та вимогами щодо його виконання, які передбачали встановлення квот на танки, бронетехніку, артилерію, бойову авіацію та ударні гелікоптери. У межах реалізації цих обмежень і домовленостей про розподіл військового майна колишнього СРСР відбувалося поетапне виведення з території Казахстану окремих з'єднань, важкого озброєння та військової інфраструктури, що не відповідали новій структурі національної оборони [Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), 1990].

Таким чином, ситуація в Казахстані була складовою ширшого процесу трансформації військової спадщини СРСР, який охоплював увесь пострадянський простір і визначався як внутрішніми структурними обмеженнями нових держав, так і міжнародно-правовими зобов'язаннями.

У пострадянському просторі процес трансформації військового потенціалу мав системний характер. За даними SIPRI, на 1991 р. радянські збройні сили налічували близько 20 тис. танків, понад 30 тис. бойових броньованих машин, не менше 13 тис. артилерійських систем і близько 1,5 тис. вертольотів. У подальшому, внаслідок міждержавного розподілу військової спадщини, скорочень за ДЗЗСЄ та передислокації частин, основна частина цього потенціалу була сконцентрована в Російській Федерації, яка успадкувала ключову військово-технічну інфраструктуру [Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1992, p. 10–11].

Водночас розподіл цього потенціалу між новими незалежними державами відбувався нерівномірно, що безпосередньо вплинуло на масштаби та структуру їхніх національних збройних сил. У цьому контексті формування національних збройних сил окремих пострадянських держав відбувалося на основі лише частини успадкованого військового потенціалу. Зокрема, формування армії Казахстану здійснювалося на базі тих радянських з'єднань, що залишилися на

його території. За оцінками міжнародних військових довідників початку 1990-х рр., республіка успадкувала значний конвенційний ресурс: понад 2000 танків, близько 2000 бойових броньованих машин, понад 1000 артилерійських систем, а також кількості літаків тактичної авіації [Kazakhstan – Army Equipment, 2016].

Водночас трансформація цього сегмента набула виразно асиметричного характеру: поряд зі створенням національної армії Казахстан скоротив значну частину успадкованого важкого озброєння. У ширшому пострадянському вимірі це супроводжувалося концентрацією основних конвенційних резервів колишньої Радянської армії на території РФ, яка зберегла ключові бази зберігання техніки та ремонтну інфраструктуру.

Подібні процеси, однак у значно ширших масштабах, простежувалися і в Узбекистані. Республіка володіла найпотужнішою військово-інфраструктурною базою в ЦА, що зумовило значні масштаби успадкованого оборонного потенціалу. У радянський період Ташкент був штабом Середньо-азійського військового округу, який охоплював чотири республіки регіону. До його складу входили великі оперативні об'єднання, передусім 40-ва армія чисельністю до 60–70 тис. осіб, що забезпечувала південний стратегічний напрям СРСР і відіграла ключову роль в афганській кампанії 1979 – 1989 рр.

На території Узбекистану концентрувалися ключові елементи інфраструктури округу – штабні структури, навчальні центри (зокрема Чирчицьке вище танкове командне училище), тилові бази, склади, полігони та авіаційні об'єкти, включно з аеродромом Карші-Ханабад. Така концентрація створила основу для формування однієї з найбільших військових структур у регіоні. У цих умовах більшість дислокованих у республіці підрозділів була передана під національну юрисдикцію, тоді як частини «стратегічних сил» залишалися під спільним командуванням СНД. Правову основу цього процесу визначила Ташкентська угода від 15 травня 1992 р., що закріпила принцип розподілу радянських військ і техніки за місцем їх фактичної дислокації [Collective Security Treaty, 1992].

Втім унаслідок реорганізації та виведення частини військ до середини 1990-х рр. загальна чисельність збройних сил республіки суттєво скоротилася і станом на 1996 р. становила приблизно 25 тис. осіб. На цей же період арсенал звичайних озброєнь Узбекистану включав 179 основних бойових танків, 383 бронетранспортери, 323 артилерійські системи, 45 зенітно-ракетних комплексів і 15 протитанкових гармат. Порівняно з масштабами радянської присутності на початку 1990-х рр., було збережено лише близько третини кадрового складу та матеріальної бази, що свідчило про перехід від великого союзного угруповання до компактною національної армії [Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, 1997, p. 463–464].

Інституційна спадкоємність радянської військової структури забезпечила швидке формування армії Узбекистану, однак реорганізація значно скоротила її потенціал. Це свідчило як про національну адаптацію, так і про загальну пострадянську модель військової

трансформації, що супроводжувалася скороченням угруповань за збереження російського впливу.

Формування національних збройних сил Таджикистану після розпаду СРСР відбувалося в умовах, що істотно відрізнялися від інших держав ЦА. На відміну від Казахстану чи Узбекистану, які успадкували розгорнуті радянські з'єднання та військову інфраструктуру, Таджикистан фактично не став їхнім повноцінним інституційним спадкоємцем. Це було зумовлено громадянською війною 1992 – 1997 рр., слабкістю державних інституцій, кадровим дефіцитом і активною військово-політичною присутністю Росії. Водночас на момент розпаду СРСР республіка потенційно мала матеріальну базу для формування повноцінної військової структури. Так, в аналітичному досьє відкритого архіву Швейцарського федерального технологічного інституту в Цюріху (ISN/ETH Zürich) щодо 201-ї мотострілецької дивізії зафіксовано її дислокаційну структуру, зокрема розміщення 149-го гвардійського мотострілецького полку в Кулябі та 191-го мотострілецького полку в Курган-Тюбе, а також наведено кількісні показники озброєння й особового складу: близько 160 танків, 300 бронетранспортерів, майже 200 артилерійських систем і мінометів, понад 1100 одиниць транспортної техніки при загальній чисельності контингенту на рівні 6–7 тис. осіб [Ott M. J., 2001, p. 1–2].

Втім реальне формування власної армії республіка розпочала лише у 1993 р. Її початкова чисельність становила близько 3 тис. військовослужбовців. Значна частина офіцерського складу була представлена вихідцями з радянських військових структур. У матеріально-технічному вимірі Таджикистан успадкував лише обмежену кількість озброєння. Найбільш відчутною складовою радянської спадщини стала військова інфраструктура – військові містечка, казарми, склади, полігони. Однак упродовж тривалого часу значна частина цих об'єктів залишалася під контролем російського військового контингенту. Лише в середині 90-х рр. розпочався поступовий процес передачі окремих військових елементів під юрисдикцію Таджикистану. Зокрема, одним із перших прикладів стала передача 536-го зенітного ракетного полку, що дозволило частково сформувати власний компонент протиповітряної оборони. Передача прикордонної інфраструктури та об'єктів відбулася ще пізніше – фактично лише у 1998 – 2004 рр., що засвідчує тривалий і поетапний характер інституційного оформлення військового суверенітету республіки. У цілому цей процес розтягнувся більш ніж на десятиліття.

Таким чином, на відміну від інших держав регіону, Таджикистан не успадкував повноцінних радянських з'єднань, систем ППО, авіації та сформованого офіцерського корпусу. Його спадок обмежився фрагментами техніки, інфраструктурою й обмеженими кадровими ресурсами, тому національна армія формувалася не через трансформацію радянських дивізій, а поступово – в умовах громадянської війни та під значним зовнішнім військово-політичним впливом.

Станом на 1991 р. територія Киргизької РСР виконувала переважно тилові та навчальні функції у

структурі Туркестанського військового округу. У спадок незалежна держава отримала насамперед матеріально-технічну базу та обмежені залишки озброєння, але не повноцінну армійську структуру, що зумовило обмежений характер формування національних збройних сил [Allison, Jonson, 2001].

Показовим індикатором початкової військово-інституційної залежності Киргизстану стала прикордонна сфера. У середині 90-х рр. російські прикордонні війська, сформовані на основі колишніх Прикордонних військ КДБ СРСР, налічували орієнтовно 2 тис. військовослужбовців і були розгорнуті на важливих ділянках державного кордону. З огляду на загальну протяжність кордонів Киргизстану близько 4,5 тис. км, з яких приблизно 1060 км припадало на китайський напрямок, близько 970 км – на таджицький, близько 1300 км – на узбецький і близько 1200 км – на казахстанський, російська присутність охоплювала не окремі пункти, а системно критичні сегменти прикордонного простору [Military in Kyrgyzstan, 2016].

У 1992 – 1993 рр. Киргизстан фактично не мав власного прикордонного офіцерського корпусу, а підготовка національних кадрів розпочалася лише в середині десятиліття. Більшість командних посад у цей період займали російські офіцери, що засвідчувало структурну залежність від зовнішнього військово-адміністративного ресурсу. Лише наприкінці 1990-х рр., з інституційним оформленням у 1999 р. власної прикордонної служби, держава поступово перейшла до самостійного контролю над своїми кордонами [State Border Guard Service of the Kyrgyz Republic, 2025].

Міждержавна угода від 9 листопада 1992 р., відповідно до якої Росія взяла на себе функції охорони державного кордону Киргизстану, була не лише вимушеним кроком у ситуації інституційної слабкості, а й частиною ширшої стратегії Москви щодо збереження контролю над зовнішніми рубежами пострадянського простору [Military in Kyrgyzstan, 2016]. Особливе значення мали ділянки кордону на китайському напрямку, пов'язані з фактором безпеки Сінцзяну, а також на таджицькому напрямку, де відчувався вплив афганського чинника і загрози регіональної нестабільності у Ферганській долині.

У ширшому регіональному контексті Киргизстан разом із Таджикистаном став однією з небагатьох держав ЦА, де Російська Федерація безпосередньо здійснювала охорону державних кордонів у перші роки незалежності, що формувало специфічну модель безпекової залежності та інституційного впливу.

У Туркменістані трансформація радянської військової спадщини відбувалася в чітко окреслених двосторонніх договірних рамках. Її правовою основою став комплекс туркменсько-російських домовленостей початку 1990-х рр., зокрема Договір про спільні заходи щодо забезпечення безпеки (липень 1992 р.), угоди про статус російських військових формувань (1992 – 1993 рр.), передачу військового майна та частин колишньої 52-ї армії (1992 р.), а також домовленості про військово-технічне співробітництво. У межах цього пакета відбувався контрольований перехід радянської інфраструктури під юрисдикцію Туркменістану за умов збереження російського

контролю над окремими стратегічними об'єктами.

Кількісні параметри цієї трансформації, за даними досліджень Женевського центру з питань демократичного врядування сектором безпеки (DCAF), виглядають так: формування національних збройних сил здійснювалося на основі ресурсів колишньої 52-ї армії чисельністю близько 110 тис. осіб – одного з найбільших військових угруповань СРСР у Центральній Азії. З приблизно 300 військових формувань і частин, дислокованих на території республіки, близько 200 було передано під командування Туркменістану, 70 залишилися під юрисдикцією Росії, а ще близько 30 підлягали виведенню або демобілізації. Унаслідок подальшої реорганізації чисельність національних збройних сил у середині 1990-х рр. скоротилася до приблизно 40–50 тис. осіб, що відображало перехід від радянської армійської моделі до компактнішої національної військової структури [Jasutis, Steyne, Chmykh, 2020, p. 15–18].

Такий розподіл відображав компромісну модель військової трансформації: становлення національних сил відбувалося одночасно з частковим збереженням російської присутності та інституційних зв'язків. У цьому сенсі Туркменістан постає прикладом керованого двостороннього переходу, за якого масштабний матеріально-технічний ресурс колишньої 52-ї армії забезпечив відносну стабільність формування збройних сил, але на ранньому етапі звужував простір для повноцінного військово-політичного суверенітету.

Висновки. Проведений аналіз засвідчує, що розпад СРСР став визначальним чинником формування ЦА як окремого геополітичного регіону, однак цей процес відбувався в умовах потужної інерції імперсько-радянської системи, яка визначила вихідні параметри політичного, економічного та військово-безпекового розвитку нових держав. Становлення Казахстану, Узбекистану, Киргизстану, Таджикистану та Туркменістану супроводжувалося збереженням структурної залежності від колишнього центру, що зумовило характер їхньої ранньої державності та безпекової політики.

На початку 1990-х рр. регіон не сприймався Москвою як самостійний пріоритет зовнішньої політики. Західноцентрична орієнтація російського керівництва тимчасово обмежила її регіональну активність, однак не призвела до втрати структурного впливу. Інституційна спадкоємність, збереження військової присутності, кадрових зв'язків і економічної інтегрованості сприяли відтворенню моделі «центр-периферія» в нових умовах і визначили залежний характер інтеграції держав регіону до пострадянських безпекових механізмів.

Встановлено, що демографічні та економічні процеси імперського й радянського періодів, зокрема сировинна спеціалізація та кадровий дисбаланс, заклали підвалини довготривалої структурної залежності, яка істотно вплинула на формування державних і військових інститутів після 1991 р. Військово-інституційна спадщина СРСР стала ключовим чинником становлення національних збройних сил: їх формування відбувалося на базі

залишків радянських з'єднань, інфраструктури та офіцерського корпусу, водночас супроводжуючись асиметричним скороченням озброєнь і концентрацією основних ресурсів у Росії.

Особливо чутливим аспектом трансформацій став контроль над ядерним потенціалом. Процеси ядерного роззброєння, закріплені Алматинською декларацією, Ташкентським договором і Лісабонським протоколом, забезпечили інтеграцію нових держав до режиму нерозповсюдження, водночас сприяючи консолідації стратегічних можливостей РФ. При цьому міжнародні зусилля були зосереджені переважно на стабілізації ядерного виміру, тоді як формування цілісної регіональної безпекової архітектури залишалось другорядним.

Порівняльний аналіз показав варіативність моделей військово-інституційної адаптації: Казахстан і Узбекистан стали спадкоємцями значних військових угруповань і відносно швидко сформували національні армії, тоді як Таджикистан і Киргизстан робили це в умовах обмежених ресурсів і тривалого зовнішнього військового впливу. Туркменістан реалізував керовану модель трансформації на основі двосторонніх

домовленостей із Росією.

Отже, військово-політична трансформація ЦА у 1991 – 1996 рр. відбувалася не як радикальний розрив із попередньою системою, а як етап її інституційної перебудови та часткового відтворення в нових формах. Сформований у цей період високий рівень історично зумовленої структурної залежності значною мірою визначив подальшу еволюцію безпекових моделей і зовнішньополітичних стратегій держав регіону.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у поглибленому вивченні довготривалих наслідків раннього пострадянського етапу для сучасної безпекової архітектури ЦА, зокрема трансформації військово-політичних стратегій держав регіону в умовах нової геополітичної реальності після 2000-х рр., еволюції їхніх зовнішньополітичних орієнтацій та співвідношення національних і наднаціональних механізмів безпеки. Перспективним є також дослідження взаємозв'язку між інституційною спадщиною 1990-х рр. і сучасними моделями регіональної інтеграції, роллю зовнішніх акторів та формуванням нових центрів сили в ЦА.

Список використаних джерел

- Allison, R., Jonson, L., (eds.), 2001. *Central Asian Security: The New International Context*. Washington: Brookings Institution Press, 279 p. Available at: <https://archive.org/details/centralasiansecu0000unse/mode/2up> (дата візиту: 03.01.2026).
- Anisin, A., 2022. Military Defection During the Collapse of the Soviet Union. *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol. 16, № 2, pp. 26–53. DOI: <https://doi.org/10.51870/UNYW3133>
- Collective Security Treaty, 1992. Signed in Tashkent, 15 May. Available at: https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti (дата візиту: 07.01.2026).
- Facts and Details, 2016. Cotton in Uzbekistan: Agriculture, Brezhnev-Era Corruption and Forced Labor. Last updated April 2016. Available at: https://factsanddetails.com/central-asia/Uzbekistan/sub8_3f/entry-4741.htm (дата візиту: 17.01.2026).
- Facts and Details, 2016. Military in Kyrgyzstan: Weapons, Troops, Policy. Available at: https://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5d/entry-4792.html (дата візиту: 19.01.2026).
- GlobalSecurity.org, 2016. Kazakhstan – Army Equipment. Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-ground-equipment.htm> (дата візиту: 21.01.2026).
- GlobalSecurity.org, n.d. Kazakhstan – Military Personnel. Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-personnel.htm> (дата візиту: 15.01.2026).
- Jasutis, G., Steyne, R., Chmykh, E., 2020. *Mapping Study on the Security Sector of Turkmenistan*. Geneva: Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF), 32 p. Available at: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/security%20sector%20Turkmenistan%2006.07.2020.pdf> (дата візиту: 06.01.2026).
- Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan: A Country Study*, 1997. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 570 p. Available at: https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/frdcstdy/ka/kazakstankyrgyzs00curt_0/kazakstankyrgyzs00curt_0.pdf (дата візиту: 11.01.2026).
- Kozyrev, A., 1994. The Lagging Partnership. *Foreign Affairs*, 1 May. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-05-01/lagging-partnership> (дата візиту: 14.01.2026).
- Nazarbayev, N., 2012. Remarks by President Nursultan Nazarbayev at the International Conference “From a Nuclear Test Ban to a Nuclear Weapon-Free World”, 29 August. Available at: https://www.akorda.kz/en/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/remarks-by-president-nursultan-nazarbayev-at-the-international-conference-titled-from-a-nuclear-test-ban-to-a-nuclear-weapon-free-world (дата візиту: 17.01.2026).
- Nuclear Threat Initiative (NTI), 2011. Kazakhstan Missile Chronology. Prepared by the James Martin Center for Nonproliferation Studies (MIS). Available at: https://media.nti.org/pdfs/kazakhstan_missile.pdf (дата візиту: 07.01.2026).
- Orr, M. J., 2001. *The Russian Garrison in Tajikistan: 201st Gatchina Twice Red Banner Motor Rifle Division*. Conflict Studies Research Centre (CSRC), Brief 85, 18 October. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/96545/01_Oct_2.pdf (дата візиту: 27.01.2026).
- Pan, Y., 2023. Analysis: The Past and Present of Kazakhstan’s Nuclear Security — and Why It Matters to U.S. Interests. Washington, DC: Institute for the Study of Diplomacy, 6 September. Available at: <https://medium.com/the-diplomatic-pouch/analysis-the-past-and-present-of-kazakhstan-nuclear-security-and-why-it-matters-to-u-s-420c752dfc12> (дата візиту: 20.01.2026).
- Reif, K., 2020. The Lisbon Protocol at a Glance. Arms Control Association. Available at: <https://www.armscontrol.org/factsheets/lisbon-protocol-glance> (дата візиту: 19.01.2026).
- State Border Guard Service of the Kyrgyz Republic, 2025. *Wikipedia contributors*. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/State_Border_Guard_Service_of_Kyrgyzstan (дата візиту: 07.01.2026).
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1991. *SIPRI Yearbook 1991: World Armaments and Disarmament*. Oxford: Oxford University Press, 741 p. Available at: https://archive.org/details/sipriyearbook1990000stoc_t2t7/page/n7/mode/2up (дата візиту: 23.01.2026).

- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1992. *SIPRI Fact Sheet 1992*. Stockholm: SIPRI, 24 p. Available at: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9212.pdf> (дата візиту: 21.01.2026).
- The Alma-Ata Declaration, 1991. Signed by eleven heads of state on 21 December 1991. Available at: <https://www.bits.de/NRANEU/START/documents/alma-ata91.htm> (дата візиту: 07.01.2026).
- Tolesh, F. A., 2012. The Population History of Kazakhstan. *Proceedings of the European Population Conference (EPC 2012)*. Stockholm, 16 p. Available at: <https://epc2012.eaps.nl/papers/120586> (дата візиту: 24.01.2026).
- Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), 1990. Organization for Security and Co-operation in Europe. Available at: <https://www.osce.org/library/14087> (дата візиту: 05.01.2026).
- Бевзюк, С. & Котляр, О., 2023. Західна Євразія: пошук регіональної безпекової парадигми, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 32, с. 81–105. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081>.
- Булвінський, А. Г., 2021. Політика країн Центральної Азії та Середнього Сходу щодо Таджикистану, *Проблеми всесвітньої історії*, № 2 (14), с. 119–130. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-14-4>.
- Гольцов, А. Г., 2024. Геополітичний порядок у Центральній Азії, *Політикус*, № 5, с. 127–132. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.18>.
- Деменко, О. Ф., 2022. Проблеми та перспективи розвитку Республіки Казахстан у сучасних умовах, *Проблеми всесвітньої історії*, № 4 (20), с. 116–127. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-20-7>.
- Держави Центральної Азії в контексті конкуренції світових акторів після початку широкомасштабного вторгнення Росії в Україну: аналіт. доп., 2024. / за ред. О. Александрова, М. Паламарчука, Київ: НІСД, 59 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.06>.
- Заявление глав среднеазиатских республик СССР от 13.12.1991, 1991. Available at: https://ru.wikisource.org/wiki/Заявление_глав_среднеазиатских_республик_СССР_от_13.12.1991 (дата візиту: 21.01.2026).
- Історичні основи зовнішньополітичного курсу пострадянських країн: монографія*, 2023 / за ред. А. Г. Булвінського, Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 464 с. Available at: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-institutu/istorychni-osnovy-zovnishnopolitychnoho-kursu-postradianskykh-krain-monohrafiia-za-redaktsiieiu-kandydata-istorychnykh-nauk-dotsenta-ah-bulvinskoho.html>. DOI: <http://doi.org/10.46869/978-617-14-0120-4>. (дата візиту: 22.01.2026).
- Константинова, В. В., 2021. Геополітична боротьба світових акторів у регіоні Центральної Азії: висновки для України [Електронний ресурс]. Фонд Конрада Аденауера, 15 с. Available at: https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2024/07/Ukr_CIS_06_Central-Asia.pdf (дата візиту: 22.01.2026).
- Микитчук, Н. М., 2022. Країни Центральної Азії: участь в міжнародних організаціях, проблеми систем колективної безпеки та регіональної інтеграції, *Регіональні студії*, № 28, с. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.19>.
- Парфіненко, А. Ю., 2022. Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні, *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини*, Вип. 15, с. 24–36. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03>.

References

- Allison, R., Jonson, L. (eds.), 2001. *Central Asian Security: The New International Context*. Washington: Brookings Institution Press, 279 p. Available at: <https://archive.org/details/centralasiansecu000unse/mode/2up> (accessed: 03.01.2026). (in English).
- Anisin, A., 2022. Military Defection During the Collapse of the Soviet Union. *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol. 16, No. 2, P. 26–53. DOI: <https://doi.org/10.51870/UNYW3133>. (in English)
- Bevziuk, Ye. & Kotliar, O., 2023. Zakhidna Yevraziia: poshuk rehionalnoi bezpekovoii paradyhmy [Western Eurasia: The Search for a Regional Security Paradigm], *Mizhnarodni zviiazky Ukrainy: naukovii poshuky i znakhidky*, № 32, p. 81–105. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.081> / (in Ukrainian).
- Bulvynskiy, A. H., 2021. Polityka krain Tsentralnoi Azii ta Serednoho Skhodu shchodo Tadzhykystanu [Central Asian and Middle Eastern policy towards Tajikistan], *Problemy vsesvitnoii istorii*, № 2 (14), p. 119–130. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2021-14-4>. (in Ukrainian).
- Collective Security Treaty, 1992. Signed in Tashkent, 15 May. Available at: https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti (accessed: 07.01.2026). (in English).
- Demenko, O. F., 2022. Problemy ta perspektyvy rozvytku Respubliki Kazakhstan u suchasnykh umovakh [Problems and Prospects of Development Republic of Kazakhstan in Modern Conditions], *Problemy vsesvitnoii istorii*, № 4 (20), p. 116–127. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2022-20-7>. (in Ukrainian).
- Derzhavy Tsentralnoi Azii v konteksti konkurentsii svitovykh aktoriv pislia pochatku shyrokomasshtabnoho vtorhennia Rosii v Ukrainu [Central Asian states in the context of competition between global actors after the start of Russia's large-scale invasion of Ukraine]: analit. dop. / eds. O. Aleksandrova, M. Palamarchuka, Kyiv: NISS, 2024. 59 p. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.06>. (in Ukrainian).
- Facts and Details, 2016. Cotton in Uzbekistan: Agriculture, Brezhnev-Era Corruption and Forced Labor. Last updated April 2016. Available at: https://factsanddetails.com/central-asia/Uzbekistan/sub8_3f/entry-4741.htm (accessed: 17.01.2026). (in English).
- Facts and Details, 2016. Military in Kyrgyzstan: Weapons, Troops, Policy. Available at: https://factsanddetails.com/central-asia/Kyrgyzstan/sub8_5d/entry-4792.html (accessed: 19.01.2026). (in English).
- GlobalSecurity.org, 2016. Kazakhstan – Army Equipment. Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-ground-equipment.htm> (accessed: 21.01.2026). (in English).
- GlobalSecurity.org, n.d. Kazakhstan – Military Personnel. Available at: <https://www.globalsecurity.org/military/world/centralasia/kazak-personnel.htm> (accessed: 15.01.2026). (in English).
- Holtsov, A. H., 2024. Neopolitychnyi poriadok u Tsentralnii Azii [The Geopolitical Order in Central Asia], *Politykus*, № 5, p. 127–132. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-5.18>. (in Ukrainian).
- Istorychni osnovy zovnishnopolitychnoho kursu postradianskykh krain: monohrafiia [Historical foundations of the foreign policy of post-Soviet countries: monograph] / ed. A. H. Bulvinskoho. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoii istorii NAN Ukrainy», 2023. 464 p. Available at: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-institutu/istorychni-osnovy-zovnishnopolitychnoho-kursu-postradianskykh-krain-monohrafiia-za-redaktsiieiu-kandydata-istorychnykh-nauk-dotsenta-ah-bulvinskoho.html>. (дата візиту: 22.01.2026). DOI: <http://doi.org/10.46869/978-617-14-0120-4>. (in Ukrainian).

Jasutis, G., Steyne, R., Chmykh, E., 2020. *Mapping Study on the Security Sector of Turkmenistan*. Geneva: Geneva Centre for Security Sector Governance (DCAF), 32 p. Available at: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/security%20sector%20Turkmenistan%2006.07.2020.pdf> (accessed: 06.01.2026). (in English).

Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan: A Country Study, 1997. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress, 570 p. Available at: https://tile.loc.gov/storage-services/master/frd/frdcstdy/ka/kazakstankyrgyzs00curt_0/kazakstankyrgyzs00curt_0.pdf (accessed: 11.01.2026). (in English).

Konstantynova, V. V., 2021. Heopolitychna borotba svitovykh aktoriv u rehioni Tsentralnoi Azii: vysnovky dlia Ukrainy [Geopolitical struggle of world actors in the Central Asian region: conclusions for Ukraine] [Electronic resource]. Fond Konrada Adenauera, 15 p. Available at: https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2024/07/Ukr_CIS_06_Central-Asia.pdf (accessed: 22.01.2026). (in Ukrainian).

Kozyrev, A., 1994. The Lagging Partnership. *Foreign Affairs*, 1 May. Available at: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-05-01/lagging-partnership> (accessed: 14.01.2026). (in English).

Mykytchuk, N. M., 2022. Krainy Tsentralnoi Azii: uchast v mizhnarodnykh orhanizatsiakh, problemy system kolektyvnoi bezpeky ta rehionalnoi intehtatsii [Central Asian Countries: Participation in International Organizations, Problems of Collective Security Systems, and Regional Integration], *Rehionalni studii*, № 28, p. 103–107. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2022.28.19>. (in Ukrainian).

Nazarbayev, N., 2012. Remarks by President Nursultan Nazarbayev at the International Conference “From a Nuclear Test Ban to a Nuclear Weapon-Free World”, 29 August. Available at: https://www.akorda.kz/en/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/remarks-by-president-nursultan-nazarbayev-at-the-international-conference-titled-from-a-nuclear-test-ban-to-a-nuclear-weapon-free-world (accessed: 17.01.2026). (in English).

Nuclear Threat Initiative (NTI), 2011. Kazakhstan Missile Chronology. Prepared by the James Martin Center for Nonproliferation Studies (MII). Available at: https://media.nti.org/pdfs/kazakhstan_missile.pdf (accessed: 07.01.2026). (in English).

Orr, M. J., 2001. The Russian Garrison in Tajikistan: 201st Gatchina Twice Red Banner Motor Rifle Division. Conflict Studies Research Centre (CSRC), Brief 85, 18 October. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/96545/01_Oct_2.pdf (accessed: 27.01.2026). (in English).

Pan, Y., 2023. Analysis: The Past and Present of Kazakhstan’s Nuclear Security – and Why It Matters to U.S. Interests. Washington, D.C.: Institute for the Study of Diplomacy, 6 September. Available at: <https://medium.com/the-diplomatic-pouch/analysis-the-past-and-present-of-kazakhstans-nuclear-security-and-why-it-matters-to-u-s-420c752dfc12> (accessed: 20.01.2026). (in English).

Parfinenko, A. Yu., 2022. Tsentralna Azia yak heostrategichnyi rehion u suchasnomu heopolitychnomu protystoianni [Central Asia as a geo-strategic region in the modern geopolitical confrontation], *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny*, № 15, p. 24–36. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03>. (in Ukrainian).

Reif, K., 2020. The Lisbon Protocol at a Glance. Arms Control Association. Available at: <https://www.armscontrol.org/factsheets/lisbon-protocol-glance> (accessed: 19.01.2026). (in English).

State Border Guard Service of the Kyrgyz Republic, 2025. Wikipedia contributors. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/State_Border_Guard_Service_of_Kyrgyzstan (accessed: 07.01.2026). (in English).

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1991. *SIPRI Yearbook 1991: World Armaments and Disarmament*. Oxford: Oxford University Press, 741 p. Available at: https://archive.org/details/sipriyearbook1990000stoc_t2t7/page/n7/mode/2up (accessed: 23.01.2026). (in English).

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 1992. *SIPRI Fact Sheet 1992*. Stockholm: SIPRI, 24 p. Available at: <https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9212.pdf> (accessed: 21.01.2026). (in English).

The Alma-Ata Declaration, 1991. Signed by eleven heads of state on 21 December 1991. Available at: <https://www.bits.de/NRANEU/START/documents/alma-ata91.htm> (accessed: 07.01.2026). (in English).

Tolesh, F. A., 2012. The Population History of Kazakhstan. *Proceedings of the European Population Conference (EPC 2012)*. Stockholm, 16 p. Available at: <https://epc2012.eaps.nl/papers/120586> (accessed: 24.01.2026). (in English).

Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE), 1990. Organization for Security and Co-operation in Europe. Available at: <https://www.osce.org/library/14087> (accessed: 05.01.2026). (in English).

Zaiavlenie glav sredneaziatskikh respublik SSSR ot 13.12.1991 [Statement by the heads of the Central Asian republics of the USSR, December 13, 1991], 1991. Available at: https://ru.wikisource.org/wiki/Заявление_глав_среднеазиатских_республик_СССР_от_13.12.1991 (accessed: 21.01.2026). (in Russian).

Ivan Tsyhanok

PhD Student, Department of International Studies and Public Communications,
SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, Ukraine

CENTRAL ASIA AFTER THE COLLAPSE OF THE USSR: THE INERTIA OF THE IMPERIAL SYSTEM AND THE MILITARY-POLITICAL TRANSFORMATION OF THE REGION (1991 – 1996)

The article examines the process of the formation of Central Asia as a distinct geopolitical region in the context of the collapse of the USSR and the early stage of state-building in the newly independent republics in 1991 – 1996. Particular attention is paid to the influence of the imperial-Soviet legacy on the political, economic, and military-security transformation of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. It is shown that the establishment of new states took place under conditions of preserved structural dependence on the former center, which manifested itself in кадрових, institutional, and military-infrastructure ties. The evolution of the foreign policy priorities of the Russian Federation in the early 1990s and its limited regional activity against the background of a Western-oriented diplomatic course are analyzed. The study reveals the peculiarities of the formation of national armed forces in the

Central Asian states on the basis of the Soviet military legacy, as well as the asymmetric nature of their transformation, accompanied by arms reductions and the concentration of strategic resources in Russia. Special attention is paid to the processes of nuclear disarmament, the institutionalization of collective security mechanisms, and the variability of models of military-political adaptation in the region. It is argued that the early post-Soviet period should be considered as a stage of institutional restructuring of the former imperial system rather than its complete rupture, which largely determined the subsequent evolution of security strategies in the Central Asian states. It is determined that the military-political transformation in the Asian countries of the post-Soviet space in 1991 – 1996 took place through the institutional restructuring of the military system and its partial reproduction in a new format. The high level of structural dependence on the Russian military-political heritage formed during this historical period determined the further evolution of security models and foreign policy strategies of the states of the region.

Keywords: *Central Asia, collapse of the USSR, post-Soviet space, military-political transformation, imperial legacy, national armed forces, Russian Federation, nuclear disarmament, security policy, geopolitics.*

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що не має конфлікту інтересів щодо даного дослідження, включаючи фінансовий, особистий, авторський або будь-який інший, який міг би вплинути на дослідження, а також на результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження було проведено без фінансової підтримки.

Доступність даних

Усі дані доступні в цифровій або графічній формі в основному тексті рукопису.

Використання штучного інтелекту

Автор підтверджує, що при створенні даної роботи він не використовував технології штучного інтелекту.

Статус статті:

Отримано: 14.02.2026   Прийнято: 24.03.2026   Опубліковано: 15.04.2026

Creative Commons Attribution NonCommercial ShareAlike License (CC BY-NC-SA 4.0)

ISSN 2523-4498 (Print)   ISSN 2786-6513 (Online)